

**ЧЕРВОНА КНИГА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ:
РОСЛИННИЙ СВІТ (РОСЛИНИ, ЩО
ПІДЛЯГАЮТЬ ОХОРОНІ В ДОНЕЦЬКІЙ
ОБЛАСТІ) / За заг. ред. В.М. Остапка. — Донецьк:
Новая печать, 2010. — 432 с.**

Однією зі значущих подій для української ботанічної спільноти у 2010-му, який було оголошено ООН роком біорізноманіття, є вихід у світ «Червоної книги Донецької області: рослинний світ (рослини, що підлягають охороні в Донецькій області)» (далі — «ЧКДон»). Вона підготовлена науковцями Донецького ботанічного саду НАН України та Донецького національного університету за загальною редакцією професора, докт. біол. наук В. М. Остапка. Ця монографія є узагальненням багаторічного досвіду вивчення та збереження рідкісних і зникаючих рослин сучасної Донеччини, що започатковані в регіоні близько 110 років тому В.І. Талієвим, Г.І. Танфільєвим, К.М. Залеським, Й.К. Пачоським, О.А. Янатою та іншими ботаніками.

«ЧКДон» має статус довідника і складається зі змісту, переліку умовних скорочень, звернення голови Донецької облдержадміністрації А.М. Близнюка, передмови редактора В.М. Остапка, рішення Донецької обласної ради щодо охорони рослин від 29.02.2000 р. з двома додатками (1. Список регіонально рідкісних рослин, не включених до «Червоної книги України»; 2. Положення про список) та змін до нього, чотирьох основних розділів, у яких подано характеристику вищих і нижчих рідкісних рослин Донеччини, переліку літературних джерел, алфавітних покажчиків українських, російських та латинських назв рослин.

У передмові (с. 7—10) В.М. Остапко наводить дані щодо різноманіття судинних рослин Донецької області, яке налічує 1930 видів, причому 18 % із них належать до раритетної фракції флори регіону. Окремо наголошується на тому, що різноманіття водоростей, грибів і лишайників ще недостатньо досліджене на території області. Характе-

© В.П. КОЛОМІЙЧУК,
М.М. ПЕРЕГРИМ,
О.В. НАДЄІНА, 2011

ризується структура оформлення статей про рідкісні види Донеччини та підходи до їх складання. Завершується передмова описом внеску кожного науковця авторського колективу видання.

Основна частина «ЧКДон» — 382 статті про рідкісні види флори Донецької області, які розміщені в чотирьох розділах. Зокрема, перший розділ — «Вищі рослини: Покритонасінні, або Квіткові (*Angiospermae*, або *Magnoliophyta*), клас Дводольні (*Dicotyledones*, або *Magnoliopsida*)» (с. 25—270) — складається з 245 статей; другий розділ — «Вищі рослини: Покритонасінні, або Квіткові (*Angiospermae*, або *Magnoliophyta*), клас Однодольні (*Monocotyledones*, або *Liliopsida*)» (с. 271—360) — з 89 статей; третій розділ — «Вищі рослини: Голонасінні (*Gymnospermae*, або *Pinophyta*), Папоротеподібні (*Polypodiophyta*), Хвощеподібні (*Equisetophyta*), Плауноподібні (*Lycopodiophyta*), Мохоподібні (*Bryophyta*)» (с. 361—392) — з 31 статті, серед яких 2 статті присвячені представникам *Pinophyta*, 14 — *Polypodiophyta*, 4 — *Equisetophyta*, 1 — *Lycopodiophyta* і 10 статей — *Bryophyta*. Останній, четвертий, розділ — «Нижчі рослини: Водорості (*Algae*), Гриби (*Mycophyta*), Лишайники (*Lichenophyta*)» (с. 393—410) — містить 17 статей: 3 із них стосуються представників *Algae*, 2 — *Mycophyta* і 12 — *Lichenophyta*. У статтях подано сучасні українська, російська і латинська назви виду, вказано родину, до якої він належить, загальну кількість видів у роді, їх представленість у флорах України та Донецької області, дані щодо охоронного статусу, характеристики географічного поширення та екологічних, популяційних і біоморфологічних особливостей видів, причини раритетності та вжиті заходи охорони. Кожний таксон ілюстровано фотографією з природних умов або колекцій Донецького ботанічного саду. Виняток становлять окремі види лишайників, водоростей і вищих рослин, зображення яких запозичене з гербаріїв, ресурсів Інтернету або люб'язно надане вітчизняними та іноземними колегами.

Перелік джерел інформації налічує 171 посилання на флористичні, екологічні та фітосозологічні публікації, серед яких 4 — латиницею.

Слід відзначити, що «ЧКДон» відрізняється від подібних регіональних видань чудовим оформленням, здебільшого якісними фотографіями. Безперечно, позитивним є те, що автори довідника зробили спробу узагальнити фітосозологічні дані не лише стосовно судинних рослин Донеччини, а й мохів, водоростей, грибів та лишайників. Проте, на жаль, це фундаментальне видання не позбавлене низки недоліків, які стосуються як книги загалом, так і окремих її статей.

Незрозуміло, з якою метою у статтях «ЧКДон» наводяться відомості щодо видового різноманіття кожного роду в світі, Україні та Донецькій області, до того ж ця інформація повторюється для кожного виду з одного й того самого роду. Тим паче, що значна частина таких даних містить помилки або не відповідає сучасним поглядам на обсяги родів. Так, автори вказують, що рід *Anemone* L. (с. 34-35) у флорі України представлений трьома видами, хоча за даними S.L. Mosyakin, M.M. Fedoronchuk (1999), їх налічується п'ять; рід *Tulipa* L. у світовій флорі містить, за підрахунками різних дослідників, від 44—55 (Stork, 1984; van Raamsdonk et al., 1997) до 125—140 видів (Hall, 1940; Бордзіловський, 1950; Бочанцева, 1962; Силина, 1977), проте у «ЧКДон» це «близько 100 видів» (с. 353—357). Значно

занижені дані щодо кількості видів у родах грибів та лишайників. Лише один із прикладів — рід *Rinodina* (Ach.) Gray (с. 408): у світі нині відомо 265 видів роду (Kirk et al., 2008), в Україні — 33 види (Kondratyuk et al., 1998) і 7 із них — у Донецькій області (Nadyeina, 2009), тоді як автори наводять 51, 27 і 1 вид відповідно.

Характеристика місцезростань для деяких рослин є надто загальною. Так, для виду з відносно вузькою екологічною амплітудою *Astragalus pubiflorus* DC. вказано лише «степи» (с. 49). Крім того, автори «ЧКДон» іноді (с. 61, 62, 90, 183, 220, 295) визначали місцезростання видів як «чагарники», що є некоректним, точніше — «серед чагарників».

Неоднозначно охарактеризовані біоморфи деяких видів рослин, що можна простежити на такому прикладі: *Scrophularia cretacea* Fisch. ex Spreng. — «трав'янистий багаторічник» (с. 226), *S. donetzica* Kotov і *S. granitica* Klovov et A. Krasnova — «напівчагарничок» (с. 227, 228), проте *Scutellaria cretica* Juz. — «напівкущик» (с. 230).

Серед причин раритетності видів у «ЧКДон» доволі часто відзначається «ареальна рідкісність» (с. 66, 75, 113, 222, 242, 244, 236, 251 та ін.). Вважаємо такий термін некоректним і таким, що не з'ясовує справжні чинники раритетності. Складається враження, що автори вирішили констатувати факт, але проігнорували його пояснення.

Незрозуміла також логіка укладання четвертого розділу «ЧКДон» (с. 393—410). Для прикладу розглянемо ситуацію з лишайниками: зрозумілим є занесення до «ЧКДон» 6 видів лишайників, відомих з Донеччини і розміщених у «Червоній книзі України» (1996): *Aspicilia fruticulosa* (Eversm.) Flagey, *Cetraria steppae* (Savicz) Kärnef., *Neofuscelia rysssolea* (Ach.) Essl., *Xanthoparmelia camtschadalis* (Ach.) Hale, *Lasallia pustulata* (L.) Mérat, *Umbilicaria subpolyphylla* Oxner. Але лишасться невідомим, за яким принципом відібрано інші види, оскільки в регіональному списку Донецької області немає жодного виду лишайників. Тому виникають запитання: навіщо включати до «ЧКДон» один із найпоширеніших видів лишайників степових ділянок, індикатор перших стадій відновлення степових ценозів — *Collema tenax* (Sw.) Ach.? І чому автори не занесли до «ЧКДон» дуже рідкісні види лишайників, що є вразливими видами лісових масивів в умовах Донбасу — *Acrocordia gemmata* (Ach.) A. Massal., *Arthonia dispersa* (Schrad.) Nyl., *A. radiata* (Pers.) Ach., *Graphis scripta* (L.) Ach., *Leptogium subtile* (Schrad.) Torss., *Opographa rufescens* Pers., *Bacidia rubella* (Hoffm.) A. Massal.; вид унікальних крейдянних відслонень *Lecidella lichenicola* (A.L. Sm. & Ramsb.) D. Hawksw.; вразливі види степових ділянок — *Bacidia bagliettoana* (A. Massal. & De Not.) Jatta, *Chromatochlamys muscorum* (Th. Fr.) H. Mayrhofer & Poelt тощо?

Також незрозуміло, за яким принципами подавалась біоморфологічна характеристика лишайників, оскільки важливі діагностичні ознаки багатьох видів взагалі не згадуються. Наприклад, навіщо докладно описувати характер спор й апотеціїв у *Aspicilia fruticulosa* (Eversm.) Flagey та *Lasallia pustulata* (L.) Merat, адже ці види не утворюють апотеціїв на території України. Якщо наводяться

дані щодо мікроструктури апотецію та характеристики спор, то для видів роду *Caloplaca* Th. Fr. слід вказувати параметри перетинки спор, а для видів роду *Rinodina* (Ach.) Gray — тип спор, що є важливими діагностичними ознаками.

Шкода, що структура статей монографії не передбачає підрозділу «Основні джерела інформації», отже, невідомо, на основі яких публікацій готувалася кожна стаття. Це питання — особливо актуальне ще й тому, що «Перелік джерел інформації» (с. 411—418) у заключній частині монографії є дуже фрагментарним. Наприклад, автори «ЧКДон» зовсім не згадують результатів перших досліджень рідкісних видів у регіоні, опублікованих В.І. Талієвим, К.М. Залеським, Й.К. Пачоським, О.А. Янатою та іншими ботаніками. Незрозуміло, чому донецькі колеги не звертаються за інформацією до другого видання «Чекліст лишайників, ліхенофільних та близьких до них видів грибів України» (Kondratyuk et al., 1998) і, тим паче, не враховують ліхенологічні праці, видані після 1998 року. До того ж укладачі «ЧКДон» з невідомих причин посилаються на статтю одного з авторів рецензії, в якій ідеться виключно про дві перспективні території для створення нових об'єктів природно-заповідного фонду на Луганщині¹, однак не згадують публікацію, де наведено відомості про нове місцезнаходження надзвичайно рідкісного виду *Cleome donetzica* Tzvelev у Донецькій області², ці дані не враховані у відповідній статті (с. 85). Окремо зауважимо, що бібліографічних вимог до списку літератури дотримано лише частково. Незрозуміло, за якою послідовністю наводяться статті, як, наприклад, О.М. Дубовик або В.М. Остапка.

Фотоілюстрації, зроблені з гербаріїв, здебільшого не демонструють загального габітусу рослини, а лише її окрему частину, яка дуже часто не має діагностичного або якогось іншого значення (с. 29, 31, 48, 50, 51, 54 та ін.). Кілька з них, на жаль, зовсім неякісні (с. 56, 90, 140, 257, 268, 288), а фото на с. 89, що ілюструє *Corydalis marschalliana* (Pall. ex Willd.) Pers., є некоректним, оскільки на передньому плані поруч з цим видом зображено *C. solida* (L.) Clairv. Крім того, викликає сумнів правильність визначення на фотографіях *Pulsatilla latifolia* Rupr. (с. 206), *Senecio borysthenicus* (DC.) Andr. ex Czern. (с. 233), *Cephalanthera longifolia* (L.) Fritsch (с. 295), *Gagea bohemica* (Zauschn.) Schult. et Schult. f. (с. 310), *G. maeotica* Artemz. (с. 311), *Agaricus tabularis* Peck (с. 397) та деяких інших.

Серед дрібних зауважень зазначимо, що за «Переліком джерел інформації» (с. 411—418) номенклатура видів у «ЧКДон» наводилася відповідно до чекліста S.L. Mosyakin, M.M. Fedoronchuk (1999), отже, незрозумілим є трактування авторами обсягів деяких родів і видів, зокрема: *Veronica* L. (с. 203—204, 258—260) і *Pulsatilla* Mill. (с. 205—207). І чому стаття про *Pyrola chlorantha* Sw. потрапила до другого розділу, де описані представники класу однодольних?

Наприкінці висловимо деякі пропозиції щодо поліпшення наступних видань «ЧКДон». По-перше, вважаємо невдалою структуру основної її частини, яка ґрунтується на застарілому поділі рослин на вищі і нижчі. Бажано було б

¹Перегрим М.М. Нові перспективні території для створення об'єктів природно-заповідного фонду на Луганщині // Заповідна справа в Україні. — 2003. — 9. — Вип. 1. — С. 88—90.

²Перегрим М.М. Нові місцезнаходження рідкісних видів рослин на території Донецького краю // Укр. ботан. журн. — 2006. — 63, № 4. — С. 519—522.

застосовувати поділ, прийнятий у другому і третьому виданнях «Червоної книги України» (1996, 2009), а саме — судинні рослини, водорості, мохоподібні, лишайники і гриби. Використання понять «*Lichenophyta*» та «*Mycophyta*» не відповідає сучасним уявленням про різноманіття еукаріотичних організмів, згідно з якими представники «*Algae*» належать до різних царств (таких як *Chromista*, *Viridiplantae*). Так само до кількох царств належать гриби у широкому трактуванні (справжні, несправжні і плазмодіофорові слизовики; справжні і несправжні гриби). Царство *Fungi* об'єднує справжні гриби, які містять низку відділів. З-поміж них є як неліхенізовані і ліхенізовані, так і відділи, що охоплюють ліхенізованих і неліхенізованих представників одночасно (наприклад, Lutzoni et al., 2005; Adl et al., 2005; Kierk et al., 2008). Крім того, незручною є послідовність наведення статей про види за латинською абеткою їх родових і видових назв, внаслідок чого види з однієї родини потрапили до різних частин монографії. Краще було б абетковий принцип використовувати на рівні родин. Необхідно здійснити детальну ревізію водоростей, грибів і лишайників у регіональному списку Донецької області, оскільки ця його частина є ще хаотичною. Для видів, відомих з одного—трьох місцезнаходжень, варто наводити точні вказівки місця і дати їхніх зборів, принаймні, для останніх із них, що вірогідніше характеризуватиме сучасний стан існування або ймовірність зникнення найбільш рідкісних видів.

Звісно, хотілося б, щоб у наступних виданнях «ЧКДон» її укладачі уникали згаданих недоліків, огріхів і неточностей. Але, попри це, монографія «Червона книга Донецької області: рослинний світ (рослини, що підлягають охороні в Донецькій області)» є гідним прикладом підготовки регіональної *Червоної книги* і суттєвим внеском у справу збереження природи Південного Сходу України.

В.П. КОЛОМІЙЧУК, М.М. ПЕРЕГРИМ, О.В. НАДЄІНА